

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه شهید مدنی آذربایجان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات عربی

پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات عربی

بحران هویت در دیوان احمد عبدالمعطی حجازی

استاد راهنما

دکتر حمید ولی زاده

استاد مشاور

دکتر سید رضا موسوی

پژوهشگر

فرخنده ارزن

اسفند ماه ۱۳۹۲

تبریز/ ایران

تقدیم بہ:

روح پاک پدرم کہ عالمانہ بہ من آموخت تا چگونہ در عرصہ زندگی، ایستادگی را تجربہ نمایم،

تقدیم بہ:

مادرم، دریای بی کران فداکاری و عشق کہ وجودم برایش ہمہ رنج بود و وجودش برایم ہمہ مہر، او کہ با عشق و لہجندہ بہ من آموخت کہ دنیا وسیع تر از آب و نان کلاس اول است،

و برادرانم رضا، موسی، فریدین و تمام اعضای خانوادہ ام کہ ہموارہ در طول تحصیل متحمل زحمتہا بودہ و تکیہ گاہ من در مواجہہ با مشکلات، و وجودشان مایہ دلگرمی من بودہ و است...

و تقدیم بہ:

ہمسرم، احمد؛ اسطورہ زندگیم، ہمراہ ہمیشگی ام، پناہ خستگیم و امید بودنم، بہ پاس ہمہ خوبی ہا و صداقت ہایش، او کہ وجودم لبریز از عشق اوست،

تقدیر و تشکر

سپاس بی‌کران پروردگار یکتا را که هستی‌مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونمان شد و به همنشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و خوشه چینی از علم و معرفت را روزیمان ساخت.

بدون شک جایگاه و منزلت معلم، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی‌شائبه او، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم.

اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تامین می‌کند و سلامت امانت‌هایی را که به دستش سپرده‌اند، تضمین؛ بر حسب وظیفه و از باب «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» بی‌نهایت از استاد با کمالات و شایسته؛ جناب آقای دکتر حمید ولی‌زاده که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند و زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفته و صبورانه نقص‌های این‌جانب را تحمل کردند سپاس‌گذاری می‌کنم؛ هم‌چنین از استاد بزرگوار، جناب آقای دکتر سیدرضا موسوی، که زحمت مشاوره این رساله را تقبل نموده و مرا یاری کردند، و هم‌چنین از استاد گرامی؛ جناب آقای دکتر محمد رضا اسلامی که زحمت داوری این رساله را تقبل نمودند؛ سپاس‌گذاری می‌کنم؛ هم‌چنین از تمامی اساتید بزرگوار گروه زبان و ادبیات عرب، مدیریت محترم گروه جناب آقای دکتر غیبی که در طول تحصیلات تکمیلی مرا یاری کرده و درس آموختند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

مجدداً از خانواده عزیزم، مادر مهربانم و همسرم که پشتیبان من در نگاشتن این پایان‌نامه بودند تقدیر و تشکر می‌کنم.

فرخنده ارزن

اسفند ماه ۱۳۹۲

تبریز، ایران

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

کلیات

- ۱- مقدمه.....الف
- ۲- تعریف و بیان مسأله.....ب
- ۳- اهمیت و ضرورت تحقیق.....ت
- ۴- اهداف پژوهشی.....ث
- ۵- سؤالات و زمینه‌های تحقیق.....ث
- ۶- فرضیه‌های پژوهشی.....ج
- ۷- پیشینه پژوهش.....ج
- ۸- روش انجام تحقیق.....ج

فصل اول: اوضاع سیاسی و اجتماعی مصر در دوره معاصر

- ۱-۱- درآمدی بر شعر امروز عرب.....۲

۲-۱- پیشینه فرهنگی و اجتماعی در تحول شعر عرب..... ۲

۳-۱- نگاهی بر اوضاع سیاسی مصر..... ۶

فصل دوم: زندگی احمد عبدالمعطی حجازی

۱-۲- زندگی احمد عبدالمعطی حجازی..... ۱۱

فصل سوم: مباحث کلی درباره «بحران هویت»

۱-۳- تاریخچه..... ۱۵

۲-۳- هویت در لغت..... ۱۶

۳-۳- تعریف هویت و مسائل مربوط به آن..... ۱۸

۴-۳- رابطه هویت و شخصیت..... ۲۱

۵-۳- انواع هویت

۱-۵-۳- هویت فردی..... ۲۲

۲-۵-۳- هویت اجتماعی..... ۲۳

۳-۵-۳- هویت خانوادگی..... ۲۵

۴-۵-۳- هویت ملی..... ۲۵

۵-۵-۳- هویت دینی..... ۲۶

۶-۵-۳- هویت فرهنگی..... ۲۶

- ۲۷.....۳-۵-۷- هویت تمدنی.....
- ۲۷.....۳-۶- بحران.....
- ۲۸.....۳-۷- پیشینه تاریخی بحث.....
- ۲۸.....۳-۸- بحران هویت.....
- ۳۱.....۳-۹- تأثیرات جهانی شدن بر هویت.....

فصل چهارم: تحلیل اشعار از بعد هویت شناسی

- ۳۵.....۴-۱- درآمدی بر جامعه‌شناسی و ادبیات.....
- ۳۶.....۴-۲- محتوایشناسی اشعار حجازی.....
- ۳۷.....۴-۲-۱- شهر و شعر حجازی.....
- ۴۵.....۴-۲-۲- اشعار مربوط به هویت سیاسی و وطنی.....
- ۳-۴- بررسی اشعار حجازی در چارچوب ابعاد بحران هویت
- ۵۱.....۴-۳-۱- بحران هویت فردی.....
- ۶۲.....۴-۳-۲- بحران هویت اجتماعی.....
- ۶۹.....۴-۳-۳- بحران هویت تمدنی.....
- ۷۶.....۴-۳-۴- بحران هویت ملی.....
- ۸۷.....۴-۳-۵- بحران هویت خانوادگی.....

۱۰۰.....۴-۳-۶- بحران هویت دینی.....

۱۰۹.....۴-۳-۷- بحران هویت فرهنگی.....

۱۲۱.....نتایج و دریافت‌های پژوهش.....

۱۲۴.....منابع و مآخذ.....

چکیده

هویت از مسائل مهم و بحث برانگیز در حیطه جامعه‌شناسی و روان‌شناسی است که سالها فکر دانشمندان را به خود معطوف داشته است. ادبیات و مسائل اجتماعی در طول تاریخ پیوندی ناگسستنی با یکدیگر داشته‌اند. این پیوند به ویژه در عصر جدید با تحولات اجتماعی به وجود آمده، بیشتر نیز شده است. از آغاز قرن بیستم شعر عرب دگرگونی‌های ظریف و تعیین کننده‌ای به خود دیده است؛ بیشتر شدن ارتباط جهان عرب با مغرب زمین و نیز پیشرفت صنعت و انقلاب صنعتی بر زندگی و هویت مردم عرب تأثیر گذاشته است. شاعران که از انسان‌های آگاه و نکته‌سنج جامعه هستند این تأثیر و تأثر را در اشعار خود آورده و از جهات گوناگون به آن پرداخته‌اند.

احمد عبدالمعطی حجازی که فارغ‌التحصیل رشته جامعه‌شناسی از دانشگاه سوربن پاریس است، دردهای اجتماع زمان خود را در قالب شعر به تصویر می‌کشد. او هویت و ابعاد آن را به وضوح در اشعار خود آورده است؛ به طوری که در این زمینه از شاعران نامدار محسوب می‌شود. او معتقد است تکنولوژی، هویت فردی و اجتماعی افراد را از بین می‌برد. وی در اشعارش از خلأ روحی و عاطفی، هویت گم شده‌اش در شهر، نکوهش شهر، ستایش روستا و مذمت تکنولوژی عصر جدید سخن می‌گوید.

با توجه به اهمیتی که موضوعات اجتماعی در شعر شاعران معاصر دارد و با توجه به اینکه این بحث در دیوان عبدالمعطی حجازی مورد مطالعه قرار نگرفته است، پژوهش حاضر ضمن تبیین مسائل مربوط به حوزه هویت، می‌کوشد با نگاهی جامع به حیات و آثار این شاعر معاصر، اشعار او را حول محور موضوع بحران هویت بررسی نماید. بدین منظور به بیان مؤلفه‌های مهم در زمینه بحران هویت از جمله بحران هویت اجتماعی، فردی، تمدنی، ملی، خانوادگی، دینی و فرهنگی پرداخته و در این باره به شواهد مختلفی از وی اشاره شده است.

کلید واژگان: احمد عبدالمعطی حجازی، شعر، بحران هویت، اجتماع

کلیات

از ویژگی‌های عصر جدید، جریان شتاب آلود زندگی است؛ حوادث و رویدادهای گوناگون آن چنان با سرعت پدید می‌آیند که فرصت تفکر و تأمل را از انسان سلب می‌کنند؛ در نتیجه مجالی برای تفکر در دنیای درون و جهان بیرون باقی نمی‌ماند. حاصل این روند، بیگانگی او با خویشتن و جهان خارج از خویشتن است. امروزه از خود بیگانگی، معمای بزرگ و معضل فکری اندیشمندان بزرگ است.

وایتهد فیلسوف بزرگ معاصر معتقد است که در عصر جدید، انسان در لابلای شهرهای بزرگ و جمعیت‌های انبوه و مترکم بخشی از حقیقت وجودی خویش را از دست داده است و احساس تعلق به جایی ندارد. (وایتهد، ۱۳۷۰: ۲۵۲) او به نوعی سردرگمی هویت دچار شده و به عقیده اریکسون دچار بحران هویت شده است (شرفی، ۱۳۷۹: ۱۰). دانشمندان بسیاری به طرح مباحث هویت و بحران هویت پرداخته و در مورد آن بحث کرده‌اند، از جمله کلاپ به ضرورت طرح هویت در عصر جدید اشاره دارد. به نظر او پدران ما بسیاری از تسهیلات را که به آنها دسترسی داریم در اختیار نداشتند ولی چیزی داشتند که ما نداریم و این چیزی نبود جز اینکه اطمینان داشتند که کیستند. بنابراین از نظر کلاپ هویت شامل تمام چیزهایی می‌شود که در طول زمان و به صورت معتبری درباره فرد سخن می‌گوید، مثل نام او، شخصیت او، موقعیت، زندگی گذشته و...؛ (امیدیان، ۱۳۸۸: ۲۰ و ۲۱) هویت در ابعاد گوناگونی چون هویت دینی، فردی، خانوادگی، ملی، فرهنگی، اجتماعی و روانشناسی قابل بحث است. ولی چون ابعاد روانی انسان در هم تنیده است نمی‌توان مرز دقیقی برای هویت‌های گوناگون تصور کرد. (پورآوند، ۱۳۸۷: ۲۷-۳۰) هر فرد و جامعه-ای می‌تواند در هر یک از این ابعاد دچار بحران و اختلال شود. شاعر یکی از این انسان‌های جامعه‌زاد و جامعه‌زی است که از آن همه فرآورده‌های فکری و فرهنگی جامعه بهره‌مند بوده و در شعرش متجلی است، مخصوصاً در شعر معاصر که مسائل اجتماعی در شعر شاعران نمود پیدا کرده است. شعر امروز این وظیفه را برای شاعر مشخص می‌کند که به تمام مسائل و دغدغه‌های انسانی حساس باشد. او باید جریانات و پدیده‌هایی را که در روند زندگی انسان تأثیرگذار هستند، شناسایی و طرح نماید و در سطوح دیگر، به عنوان نماینده جامعه انسانی، به مقابله با مسائلی

پیردازد که انسان را از حرکت باز می‌دارد. در دنیای جدید، مسائل اجتماعی جدای از زندگی افراد نیستند. شاعر معاصر با مردم اجتماعش زندگی می‌کند بنابراین طبیعی است که مسائل و مشکلات جامعه در شعرش بروز کند.

۱-۲- تعریف و بیان مساله

از شاعران معاصر که مسائل اجتماعی در سروده هایش متجلی است احمد عبدالمعطی الحجازی است. در سروده های او بحث هویت و بحران هویت موج می‌زند. او در سال ۱۹۳۵ در منوفیه مصر متولد شد. (شامی، ۱۹۹۹: ۳۷) برهه‌ای از زندگی خود را در سفرهای دور و دراز به کشورهای اروپایی چون فرانسه و ایتالیا گذرانده است. (جحا، ۱۹۹۹: ۴۳۲) وی به همراه عبدالصبوراز نخستین شاعران مصری بودند که در دهه پنجاه میلادی به جمع پیشگامان پیوستند. اغلب موضوعات شعر او درباره خلاء روحی و عاطفی، عزلت ذهنی و نیز تعارض درونی انسانهای ساده روستانشین تازه وارد به حیات شهری است. طبیعت و بازگشت به آن نیز از جلوه‌های پر بسامد شعر او است. (اسوار، ۱۳۸۱: ۵۷۳) از سروده‌های او که سرشار از دل‌تنگی برای روستایش است سروده "سله لیمون" است. او در این سروده کودک روستایی را به تصویر می‌کشد که برای کسب درآمد با سبیدی از لیمو به شهر سفر کرده است تا آنها را بفروشد:

«سَلَّةُ لَيْمُونٍ

تحت شعاع الشمس المسنون

وقعت فيها عيني

فتذكرت القرية

سلة الليمون

غادرت القرية في الفجر

كانت حتى هذا الوقت الملعون

خضراء مندأة بالطلّ» (الحجازی، ۱۹۸۲: ۱۲۵)

او معتقد است طبیعت آرام روستا در اثر تکنولوژی دنیای جدید ناامن گشته است و ویرانی طبیعت از پیامدهای تحولات جدید است. شاعر سعی می‌کند تأثیر این تغییر را بر محیط روستا به تصویر بکشد و بر هویت گذشته روستایی‌اش تأکید دارد. او هم چنین بیشترین توجه را به بررسی غم و اندوه حاکم بر فضای اجتماعی شهر دارد. او برای جستجوی هویت اجتماعی و سیاسی خود به شهر روی می‌آورد اما آنچه حاصل می‌شود قربانی شدن رویاها و انگیزه‌های او در رویایی با توطئه‌های کثیف شهری است. شهر همه وجودش را تحت تأثیر قرار می‌دهد، همه داشته‌هایش را از او می‌ستانند و او هیچ راه فراری در برابر آن نمی‌یابد:

«شمسک یا مدینتی قاسیة علیّ و حدی

تتعبنی ائی ذهبتُ

تاکلُ ثوبی و تعری سواتی

أهربُ منها این یامدینتی

وهی تنامُ تحت جلدی» (رجبی، ۱۳۹۰: ۱)

حجازی در سایر سروده‌های خود جنبه‌های مختلف بحران هویت را به تصویر می‌کشد. این پژوهش بر آن است تا با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی بحران هویت در دیوان احمد عبدالمعطی حجازی که ابعاد مختلف آن را در سروده‌های خود آورده است، بپردازد.

۱-۳- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

حجازی شاعری فصیح بوده که شعرش پر از تشبیهات بکر و خاص ادبیات عرب است. او معناهای عمیق و مفاهیم اساسی را به زبان درمی آورد. در شعرش از غم و اندوه غربت، هویت گم شده‌اش در شهر، نگرانی شهر و وضعیت آن، ستایش روستا به عنوان زادگاهش و مذمت تکنولوژی عصر جدید که این زادگاه و در اصل هویت اصیلش را از او می‌گیرند سخن می‌گوید. مسأله‌ای که انسان معاصر با آن درگیر است. بحث هویت و بحران هویت و مسائل مربوط به آن که در سراسر دیوان حجازی مشهود است و درون مایه اشعار وی را تشکیل می‌دهند در عصر جدید با جهانی شدن فرهنگ و اجتماع دغدغه بسیاری از جامعه‌شناسان و روان‌شناسان است. او با سروده‌های مختلف از هویت اجتماعی، سیاسی، فردی، فرهنگی و... سخن می‌گوید. از شرایط فعلی که هویت او را به مخاطره می‌اندازد، گریزان است و به گذشته پناه می‌برد. او که خود جامعه‌شناس است دردهای اجتماع زمان خود را در قالب شعر به تصویر می‌کشد و می‌توان دردها و آرزوهای مردمش را در اشعار وی دید. از آنجا که این بحث در دیوان او مورد بررسی قرار نگرفته است و با توجه به اهمیتی که موضوعات اجتماعی در شعر شاعران معاصر دارد لذا تحقیق در این مورد لازم و ضروری به نظر می‌رسد.

۱-۴- اهداف پژوهشی

- ۱- بررسی مضامین اشعار احمد عبدالمعطي حجازی
- ۲- بررسی اوضاع اجتماعی و خانوادگی احمد عبدالمعطي حجازی
- ۳- بررسی میزان تاثیر حوادث اجتماعی و تحولات دنیای معاصر در شعر حجازی
- ۴- بررسی میزان حب و علاقه او به هویت فرهنگی و اجتماعی و فردی و ملی و... و بازتاب آنها در شعر

حجازی

- ۵- بررسی ابعاد بحران هویت در دیوان حجازی

۱-۵- سوالات و فرضیه های تحقیق

- ۱- اوضاع اجتماعی و فرهنگی در عصر حجازی چگونه بوده است؟

۲- شرایط اجتماعی چه تأثیری بر اشعار او داشته است؟

۳- چه تحولات اجتماعی در عصر معاصر روی داده است که شاعر از آن گریزان است؟

۴- شاعر در سروده های خود چه انتقادی از اوضاع جامعه معاصر دارد؟

۵- هویت از نظر شاعر چیست و جامعه از چه نظر دچار بحران هویت شده است؟

۱-۶- فرضیه های پژوهشی

۱- حجازی در عصری زندگی می کند که مسائل مربوط به جهانی شدن، انقلاب صنعتی و پیشرفت تکنولوژی جامعه را از بافت گذشته آن دور کرده است و این تحولات تغییراتی را در بافت اجتماع اوبه وجود آورده است.

۲- شرایط اجتماع همیشه تأثیر عمیقی بر سروده های آن جامعه داشته است. شاعر به انتقاد از آن ها می پردازد و اعتراض خود را به زبان سروده هایش بیان می کند.

۳- تحولات عصر تکنولوژی و صنعتی، شهرنشینی و غربت و عدم صمیمت افراد در شهر و مضامینی از این قبیل که ماه عسل پیشرفت دنیای معاصر است در جامعه شاعر وجود دارد. از آن جا که عبدالمعطی حجازی وابستگی شدیدی به روستا و طبیعت دارد از شهر و پدیده های آن گریزان بوده و به دامن طبیعت و زادگاه امنش پناه می برد.

۴- شاعر در سروده های خود از شهر و پدیده های جهان معاصر انتقاد می کند، می گوید رویاها و انگیزه های او در برابر توطئه های کثیف شهر قربانی شده اند.

۵- از نظر شاعر هویت همان گذشته اصیل اوست که در آن افراد باهم صمیمی بوده اند بحرانی که افراد جامعه دچار آن شده اند بیگانگی از یکدیگر و خودبیگانی است که در آن افراد گذشته و رابطه ها را فراموش کرده و فقط مشغول زندگی ماشینی هستند.

۱-۷- پیشینه پژوهش

در زمینه بازتاب هویت در شعر وادبیات، مقالاتی در ادبیات فارسی وجود دارد. اما در شعر عربی و بالخصوص در مورد عبدالمعطی حجازی این موضوع کار نشده است و این از جنبه‌های تازگی این پایان‌نامه به شمار می‌رود.

۱-۸- روش انجام تحقیق

گردآوری کتابخانه‌ای و بررسی و تحلیل مطالب.

فصل اول

اوضاع سیاسی و اجتماعی مصر در دوره معاصر

۱-۱- در آمدی بر شعر امروز عرب

۱-۲- پیشینه فرهنگی و اجتماعی در تحول شعر عرب

۱-۳- نگاهی بر اوضاع سیاسی مصر

۱-۱- درآمدی بر شعر امروز عرب

سال ۱۹۴۷م. را آغاز نهضت نوگرایی در شعر عرب می‌دانند زیرا در این سال شاعران نوگرا پس از شکستن قالب‌های کهن به ابداع صورت تازه روی آوردند. البته ای

ن بدان معنا نیست که قبل از آن برای رهایی از سنت‌های شعری و خروج از قالب‌های تنگ و محدود کننده آن، هیچ کوششی صورت نگرفته بود.

از آغاز قرن بیستم، شعر عرب دگرگونی‌های ظریف و تعیین کننده‌ای به خود می‌دید و در سایه پیوندهایی که با گذشته درخشان داشت به چنان امکان و توانی در فرم و زبان و ساختار دست یافته بود که می‌توانست شیوه‌های نو را بیازماید و با ظرفیتی فزاینده با تحولات جدید همگام شود. هر چند که همیشه هم به سرانجام مطلوب نمی‌رسید. از این حیث، می‌توان تاریخ شعر عرب را در نیمه نخست قرن بیستم تاریخ تجربه‌های مکرر و مداوم دانست، اما از تاریخ یاد شده به بعد، نوگرایی از بدعت‌جویی و تفنن فرا رفت و به صورت نهاد و مکتب درآمد. این تحول، از دیدگاه نوگرایان، بر همه جنبه‌های شعر اشمال داشت؛ چندان که شعر امروز را برای بیان همه تجارب انسانی در جهان معاصر مناسب و در خور می‌دانستند. (اسوار، ۱۳۸۱: ۱۹ و ۲۰)

۱-۲- پیشینه فرهنگی و اجتماعی در تحول شعر عرب

از قرن نوزدهم به بعد که ارتباط جهان عرب با مغرب زمین بیشتر شد - خواه بر اثر حمله ناپلئون به مصر خواه از طریق اعزام دانشجویان نظامی مصر در دوران زمامداری محمدعلی پاشا به اروپا یا از طریق نفوذ مبلغان اروپایی و آمریکایی در لبنان، فرهنگ غرب نیز رفته رفته در مصر و سوریه و لبنان مجال جلوه یافت و به تبع آن، پس از صنعت و اندیشه و سیاست، ادبیات جدید اروپا مطرح و تأثیر گذار شد. اما علاوه بر اثرپذیری سریع و گسترده جهان عرب از تحولات علمی و فرهنگی غرب، عوامل دیگری نیز در دگرسان‌نگری روشنفکران عرب به ادبیات به

طور اعم و شعر به طور اخص، سخت موثر بود، از جمله این عوامل، رشد آموزش جدید و همگانی شدن آن و در نتیجه افزایش جمعیت دانش‌آموختگان، گسترش صنعت چاپ و انتشار مطبوعات و ساده‌تر شدن زبان و سازوارتر شدن آن، فراگیر شدن نهضت ترجمه و پیشرفت کمی و کیفی آن و وسعت دامنه موضوعات ترجمه و شمول آن بر آثار ادبی علاوه بر متون علمی و فنی، و سرانجام رواج اندیشه‌های سیاسی جدید بود که به ظهور جنبش‌های ملی-میهنی انجامید؛ جنبش‌هایی که این گرایش را در پی داشت که به جای بسنده کردن به ادب کلاسیک عرب، باید ادبیات ملی و امروزی به این زبان شکل گیرد. نتیجه آن‌که به مرور زمان، به خصوص در قرن بیستم، کم و بیش، شیوه‌ها و انواع جدید ادبی جانشین انواع کهن شد و مخاطبان آثار ادبی، به جای مقامات و قصاید، با نمایشنامه و رمان و داستان کوتاه و مقاله در نثر، و دستمایه‌ها و زبان و فضای تازه در شعر، روبه‌رو و آشنا می‌شدند. چندین دهه پس از این دگرگونی در خصوص نوع و موضوع، در مفهوم ادب و رسالت نویسنده و شاعر نیز تغییر پدید آمد و شخصیت شاعر و نویسنده، هم به لحاظ جایگاه و اعتبار سیاسی، هم از جنبه روان‌شناختی، هم از نظر اجتماعی و نقش و وظیفه او در جامعه مطرح و موجب تغییر در بینش او شد. (بدوی، ۱۹۶۹: الف-ج)

این‌گونه تجربه‌ای که در ساحت شعر در گذار قرن‌ها در مغرب زمین شکل گرفته بود، تنها در چند دهه در جهان عرب تبلور یافت و چشم‌انداز پر دامنه و روشنی فرایش آورد. از مرحله احیای نئوکلاسیسم، شعر به سرعت به جانب رمانتیسم، سپس به سمت سمبولیسم، و به نسبتی کمتر سوررئالیسم، در حرکت بود. در این راه، در فرم شعر به‌طور پیوسته و پی‌درپی نوآوری شد و زبان نیز تحولی شگرف یافت. در نیمه قرن بیستم دیگر فرم چنان انعطاف-پذیر شده بود که کوشش‌های تازه را بسیار امکان‌پذیر می‌ساخت. (اسوار، ۱۳۸۱: ۲۰)

با این همه، گرایش به شعر امروز و نیز قبول آن از جانب عموم مردم با عوامل روان‌شناختی و اجتماعی دیگری هم ارتباط داشت و تحولات سرنوشت‌ساز سیاسی آن برهه نیز، از جمله بروز فاجعه فلسطین، به سهم خود موجب تغییری اساسی در نگرش‌ها و باورها شده بود و ضرورت ارزیابی واقع‌بینانه موجود و گذار از آن را بیش از پیش مطرح می‌کرد. (همان، ۲۱)

دردهه شصت دامنه انتشار شعر نو گسترش بسیار یافت. تا این دهه که نوگرایی در شعر مفهومی چندلایه و عمیق یافته بود، عمدتاً چهار جریان شعری ملاحظه می‌شد:

۱) سنت پسندان نوباو. این گروه که حجازی نیز در این دسته جای دارد، از نظر هنری، به جای عروض کهن، به اصالت رکن در وزن شعر قائل بودند و از نظر سیاسی، به ناسیونالیسم^۱ عرب اعتقاد داشتند. شعر آنان از حسی انقلابی سرشار بود که از تناقض اندیشه ناسیونالیسم با استعمار و همسویی آن با خواست ملی در زمینه نفی عقب-ماندگی برخاسته بود. هم چنین موسیقی دیگری در این شعر احساس می‌شد که از تجربه تازه بحر شکنی نشأت می-گرفت. ولی این دو پدیده (تعهد ناسیونالیستی و اصالت افاعیل) این نهضت نوپا را به چشم‌اندازهای گسترده‌تر و ژرف‌تر راه نبرد، زیرا پیوند سیاسی با ناسیونالیسم مقوله‌ای بس کلی بود و از عهده مقابله با همه تحولات معاصر و امواج تمدن بر نمی‌آمد و در نهایت در شعارهایی بی‌روح خلاصه شد که به نیازهای مخاطب پاسخ نمی‌گفت؛ مخاطبی که در جهان امروز از هر سو با تنش احاطه شده بود. طبیعی بود که در فضایی که حس ناسیونالیستی بر خلاقیت شاعر مقدم بود و از شاعر جز ثبت و تقریر و شعار انتظار نمی‌رفت و روزنامه از شعر مهم‌تر شمرده می‌شد، حاصل کار این جریان کم‌رنگ جلوه کند.

مبانی فکری این جریان به چهار منبع برمی‌گشت. نخست اینکه ارتباط این شاعران با فرهنگ دیرینه تا حدودی جنبه‌ای آرمان‌شناختی و اعتقادی داشت. منبع دوم در مطلق‌نگری این جریان نهفته است. مطلق‌نگری از عدول سنت‌پسندان از میراث کهن جلوگیری می‌کرد. منبع سوم در توجه به صورت و فرم لحاظ می‌شود، زیرا سنت‌پسندان نوباو از مهم‌ترین فرمالیست‌های شعر امروز عرب به حساب می‌آیند. منبع چهارم نگرش فکری به واقعیت و هنر است. از نامدارترین نمایندگان این جریان نخست نازک الملائکه و سپس احمد عبد المعطی حجازی است. در مراحل بعد، حجازی از این دایره پا فراتر نهاد و با پشتکاری ستودنی از تنگنای گذشته به‌درآمد.

۱- Nationalism - نوعی آگاهی جمعی است، یعنی آگاهی به تعلق به ملت که آن را «آگاهی ملی می‌خوانند.» آگاهی ملی اغلب پدیدآورنده حس وفاداری، شور، و دل‌بستگی افراد به عناصر تشکیل‌دهنده ملت (نژاد، زبان، سنت‌ها و عادت‌ها، ارزش‌های اجتماعی، اخلاقی، و به طور کلی فرهنگ) است و گاه موجب بزرگداشت مبالغه‌آمیز از آن‌ها و اعتقاد به برتری این مظاهر بر مظاهر ملی دیگر ملت‌ها می‌شود. (آشوری، ۱۳۸۴: ۳۱۹-۳۲۰)